

Lambertus werd aangedaan daar hij deze ideeën ook verdedigde (Inleidend hoofdstuk, art. I). In hoofdstuk II worden de figuren van de auteur Petrus en van diens rebelse leerling Lambertus aan de hand van hun geschriften nader omschreven en wordt duidelijk gemaakt dat het wel om reële figuren gaat en dat de opbouw van het *Antigraphum* uit twee tegenstrijdige teksten geen literaire en fictieve kunstgreep van de auteur is. Hoofdstuk IV ontleedt de kritiek op de clerus en de priesteropvatting in het *Antigraphum*.

Ondertussen is al een ander aanverwant probleem aan de orde geweest. Aan de hand van een ontleding van het brievendossier van Glasgow (Inleidend hoofdstuk, art. II) worden het leven en de werkzaamheden van Lambertus 'li Beges' († Luik 1120) beschreven. Hoofdstuk II vult dit verder aan met inlichtingen uit dertiende-eeuwse bronnen en schetst de verdere ontwikkeling van de legende van Lambertus.

In zijn hele studie vertoont de auteur een grote voorzichtigheid en kritische ingesteldheid, die hem ertoe brengt zo dicht mogelijk tegen zijn bronnen aan te leunen. Hij parafraseert en interpreteert deze trouwens met een meesterlijke kennis van het middeleeuws Latijn en met veel fijngevoeligheid en psychologisch inzicht. Toch menen wij de auteur een paar maal erop te hebben betrappt even zijn gebruikelijke omzichtigheid te laten vallen. In de titel en in zijn besluit (137) noemt hij zonder enig voorbehoud 1177 als Lambertus' sterfdatum. Op bladzijde 7 wordt dit slechts 'hoogstwaarschijnlijk' en op bladzijde 42 luidt het over deze datum: 'te verkiezen boven 1182'. Tenslotte steunt die sterfdatum alleen op de getuigenis van Alberik van Troisfontaines een zestigtal jaar na de feiten en niet altijd zo betrouwbaar in zijn mededelingen over Lambertus (vgl. 74-75). Wij insisteren op de onzekerheid van die sterfdatum omdat een hele reeks data uit Lambertus' leven daaruit werd afgeleid. Ook de datering van het *Antigraphum Petri* 'van 1153 of in de onmiddellijk daarop volgende jaren' (21 en 131) schijnt verder te gaan dan wat de auteur heeft hard gemaakt: 'onmogelijk ... vóór 1152/1153' (20), maar 'de geciteerde passages laten derhalve niet toe een *terminus ante quem* vast te stellen' (20) en 'een *terminus ante quem* is dus tamelijk subjectief en onnauwkeurig' (21).

R. van Uytven

A.J. Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist. The Concept of Noblesse and Chose Publicque in Burgundian Political Thought* (Dissertatie Groningen; Meppel: Krips Repro, 1981, xi + 354 blz., f57,50, ISBN 90 70474 01 8).

Niet alleen voor een auteur maar ook voor diens vakgenoten is het vaak een onaangename zaak dat het zo lang duurt voordat zijn boek in de vaktijdschriften besproken wordt. Wellicht zijn er ter zake doende argumenten voor die tijdsduur aan te voeren maar dat neemt niet weg dat het ten aanzien van de hierboven genoemde studie in feite onjuist is om pas ruim drie jaar na het verschijnen een recensie te schrijven. Men kan eventueel tegen bepaalde aspecten van deze dissertatie bezwaren koesteren maar dat neemt niet weg dat Vanderjagt met zijn proefschrift de geschiedeniswetenschap een goede dienst bewezen heeft. In zulke gevallen mag een boekbespreking niet te lang op zich laten wachten.

Na deze algemene inleiding - die ook als een poging tot verontschuldiging opgevat kan worden - wil ik eerst een beschrijving van de inhoud van de dissertatie geven en vervolgens mijn bedenkingen tegen enkele onderdelen van het werk kenbaar maken. Het hoofdbestanddeel van het boek wordt gevormd door de editie van drie Franstalige bewerkingen van humanistisch georiënteerde geschriften met een sterk aan elkaar verwante inhoud. Dat betreft de omstreeks 1450 tot stand gekomen bewerkingen van de hand van Jean Miélot

RECENSIES

van Giovanni Aurispa's *De Presidencia (Debat de honneur)* en van Buonaccorso da Montemagno's *Dialogus de Nobilitate (La controversie de noblesse)*. De derde tekst is een bewerking van Gonzalve de Vargas - ook bekend onder de naam Hugues de Salve - van een tractaat, dat oorspronkelijk de Castiliaan Diego de Valera onder de titel *Espejo de verdadera nobleza* geschreven heeft en dat in het Frans de aanduiding *ung petit traictyé de noblesse* gekregen heeft. Deze drie bewerkingen - waarvan de laatste omstreeks 1460 is ontstaan - waren ondermeer aanwezig in de bibliotheek van de laatste Bourgondische hertogen en kunnen derhalve dienen als informatiebron bij de vraag aan welke kwesties aan dat hof aandacht werd geschonken.

Vanderjagt wil echter meer dan alleen maar deze teksten voor onderzoekers toegankelijk maken; hij wil laten zien welke plaats en functie deze geschriften in de Bourgondische bibliotheek hebben ingenomen en aan de hand van in de hofkringen levende opvattingen wenst hij de inhoud van zijn teksten te verklaren. Daarom vangt zijn proefschrift aan met een drietal hoofdstukken waarin het milieu geschetst en het klimaat beschreven wordt waarin deze teksten gedijden.

In het eerste hoofdstuk laat Vanderjagt zien dat de hertogelijke bibliotheek een reële functie had. De daar verzamelde werken - ook die, welke op het eerste gezicht sterk nostalgische trekken vertoonden - waren bedoeld om de vorsten en hun medewerkers gegevens te verstrekken bij het oplossen van actuele problemen.

In die boekerij waren ook geschriften aanwezig, die in Italië een aantal humanisten ertoe gebracht hadden andere geluiden dan voorheen te laten horen ten aanzien van de vraag op grond waarvan iemand als 'edel' gekenmerkt kon worden. Adeldom was huns inziens vooral een zaak van het eigen innerlijk en dan speciaal van de bereidheid om zijn gaven in dienst van de gemeenschap - in casu de stadstaat - te stellen. Dat samenlevingsverband werd als een puur seculiere aangelegenheid ervaren waarbij het bezitten en beoefenen van de vier klassieke hoofddeugden als veel belangrijker werd ervaren dan het voldoen aan de drie christelijke deugden. Vooral het vermogen om de justitia te realiseren was van groot belang. Het idee van het zich inzetten voor de gemeenschap - maar dan als vorst of als diens dienaren - sloeg ook aan in de Bourgondische hofkringen. Ook daar won de gedachte steeds meer veld dat het wezen en het heil van de samenleving - 'la chose publique' - van wereldlijke aard waren waarbij de vorst met de autoriteit en de gaven bekleed was om te bepalen wat goed en slecht voor die gemeenschap was. Voor een heilzaam optreden voor en in die gemeenschap was het beoefenen van de justitia en waren de overige hoofddeugden en het wegcijferen van eigen belangen vereist; een dergelijke instelling werd dan ook steeds meer ervaren als dé voorwaarde voor adeldom.

Het tweede deel van het boek opent met een uitvoerig hoofdstuk over het bestand aan handschriften van de drie teksten. Tevens behelst het een mij althans overtuigende argumentatie voor de keuze van die manuscripten, die de basis voor de tekstuitgaven vormen. De voornaamste motieven zijn het feit dat deze handschriften de oudste nog beschikbare versies van de oorspronkelijke bewerking zijn en de veronderstelling dat de Bourgondische hertogen zelf deze exemplaren geraadpleegd kunnen hebben. Dan volgen drie hoofdstukken waarin telkens één tekst behandeld wordt. Zij beginnen steeds met het vermelden van bijzonderheden omtrent de oorspronkelijke auteurs en hun geschriften en omtrent de bewerkers en de inhoud van hun in het Frans geschreven versies. Dan volgt de transcriptie van het gekozen handschrift met essentiële aanvullingen uit jongere manuscripten. Aangezien ik ook over microfilms van de desbetreffende handschriften beschik was het voor mij mogelijk te constateren dat Vanderjagt met grote nauwkeurigheid zijn editie verzorgd heeft, al blijft er hier en daar over een letter te twisten. Na deze hoofdstukken geeft hij

een overzicht van de belangrijkste tekstvarianten uit de overige handschriften. Bij dit punt aangekomen wil ik mijn bedenkingen naar voren brengen.

Ik heb geen bezwaren tegen het vermelden van die varianten maar wel tegen de plaats waar zij afgedrukt zijn. Het zou veel effectiever voor de raadpleging geweest zijn wanneer zij geplaatst waren aan de voet van de corresponderende pagina's van de hoofdtekst. Ik vrees dat zij nu overbodig zijn zoals dat mijns inziens ook met enkele andere dingen het geval is. In het boek is een aantal foto's van miniaturen opgenomen. De technische uitvoering - zwart/wit - geeft een gebrekkige indruk van wat de handschriften op dit punt bieden en over de inhoud van de voorstellingen wordt in het boek niets meegegeeld. Wat is dan het nut? Een ander voorbeeld levert de tekst van de pagina's 154-156: daar wordt vermeld dat Jean Jouffroy mogelijk de Latijnse versies van Aurispa's en Buonaccorso's werken voor Miélot heeft meegebracht. Tot zover akkoord maar moet er dan ook een levensschets van Jouffroy gegeven worden?

Mijn voornaamste bedenking betreft de opzet van de studie: Vanderjagt heeft de verdienste met zijn dissertatie belangrijk bronnenmateriaal over de gedachtenwereld van de Bourgondische hofkringen toegankelijk te hebben gemaakt. Hij probeert daarbij de inhoud van die teksten te verklaren met wat hij in het eerste deel van zijn boek als representatieve denkbeelden voor dat milieu heeft getekend. De vraag is of dat methodisch juist is. Had het eerste deel eigenlijk niet het tweede deel moeten zijn, dat hij dan mede op grond van de door hem uitgegeven bronnen opgesteld zou moeten hebben? Dan had hij - dunkt mij - ook kunnen voorkomen dat er tussen beide delen een zekere discrepantie valt waar te nemen: in zijn beschrijving van de politieke opvattingen van de hertogelijke omgeving valt de nadruk op wat als 'chose publicque' wordt aangeduid, terwijl in de teksten de vraag centraal staat wat de essentie van adeldom is en op welke gronden die waardigheid moet worden toegekend.

De voor deze bespreking toegemeten ruimte laat niet toe aan alle elementen van dit boek aandacht te schenken. Het werk verdient die aandacht echter wel; derhalve kan ik thans niets beter doen dan de vakgenoten dringend adviseren het boek uitvoerig te bestuderen.

C.G. van Leeuwen

NIEUWE GESCHIEDENIS

H.M. Dresen-Coenders, *Het verbond van heks en duivel. Een waandenkbeeld aan het begin van de moderne tijd als symptoom van een veranderende situatie van de vrouw en als middel tot hervorming der zeden* (Baarn: Ambo, 1983, 328 blz., f45,50, ISBN 90 263 0585 0).

In het meeslepend geschreven proefschrift van Lène Dresen-Coenders wordt een ten dele ruimer terrein bestreken dan de titel suggereert. Het gaat niet alleen om ontstaan, verbreding en in onbruik raken van de heksenleer - het waandenkbeeld -, maar ook, in het verlengde hiervan, om de heksenvervolgingen. Het veelvuldige gebruik van de, overigens niet gedefinieerde, term heksenwaan ter aanduiding van leer en vervolgingen vormt een duidelijke demonstratie van de vergaande mate van verwevenheid die beide verschijnselen in de optiek van Dresen-Coenders hebben. Bij dit alles is de cruciale vraag waarom vooral vrouwen als heks werden afgeschilderd en vervolgd. Het onderzoek bestrijkt Midden- en